

تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران

(۲۳)

تاریخچه کتابخانه‌ای که در خارج کشور ایران ایرانیان بنیانگذار آن بوده‌اند

رکن‌الدین همایونفرخ

در قرون اخیر گروه کثیری از ایرانیان خیر و دانشور در شهرهای مذهبی عراق کتابخانه‌های بزرگ و قابل توجهی برای استفاده و استفاضه طلاب ایرانی ایجاد و تأسیس کرده‌اند و از آنجا که بنیان‌گذار این کتابخانه‌ها ایرانی بوده هستند. و همچنین اکثر کتابهای این کتابخانه‌ها کتابهای خطی فارسی است که از ایران بآن کتابخانه‌ها انتقال یافته لازم دانست که در این تاریخچه نام و نشان آنها بدمت داده شود.

۴۴۵ - کتابخانه امیر مؤمنان و رهبر آزادگان. نجف اشرف: از زمان دیلمیان در نجف اشرف برای آستانه مقدس حضرت علی بن ابی‌طالب (ع) کتابخانه‌ای دائر گردید که بسیار قابل ملاحظه و توجه بوده است و بیشتر از نویسندگان و دانشمندان نسخه‌ای از آثارشان را بکتابخانه آن حضرت تقدیم میداشتند و از این رهگذر این کتابخانه در شمار یکی از کتابخانه‌های نفیس ایران درآمد که بیشتر کتابهای آن نسخه‌های دستنویس نویسندگان و منصفان و سخن‌سرایان شیعی بوده است.

بنا به انقلاب احوال طی قرون و اعصار کتابخانه عالی‌مقدار آن سرکار دچار تغییر و تحول بسیار گردید. در اواخر دوران صفویه که باردیگر توجهی خاص بکتابخانه آستانه مبارک آن حضرت از طرف پادشاهان صفوی مبذول گردید کتابخانه رونق و شکوه گذشته را بازیافت. شیخ محمدعلی حزین شاعر و نویسنده عالی‌قدر که سال ۱۱۳۸ ه. ق. از آن کتابخانه دیدن کرده است مشهوداتش را چنین توصیف میکند:

«از کربلای معلی به نجف اشرف رفته توطن اختیار کردم و قریب سه سال در آن آستان مقدس کامروا بودم و در نهایت آرامش و ضبط خاطر اوقات میگذشت، همیشه آرزوی نوشتن مصحفی بخط خود داشتم در آن ایام توفیق یافته و نوشتم و در آن روضه علیا گذاشتم و گاهی به تحقیق مطالب و تحریر رسائل می‌پرداختم. و گاهی بمقاله مشغول می‌شدم. در کتابخانه سرکار آن حضرت چندان از هرفن کتب اوایل و اواخر جمع بود که تعداد آن نتوانستم از بسیاری شمرد! کتابخانه آن حضرت چندبار مورد دستبرد و تاخت و تاز و هوابها قرار گرفت و مجدداً تأسیس شد. در این اواخر مرحوم کاشف‌الغطا تمدیدی از کتب نفیس کتابخانه را بمنزل برده و از استرداد آنها ابا میکرد. سرانجام دولت آنها را مسترد داشت، بسیاری از آثار نفیس نویسندگان شهر ایران جزو این کتابها بود.

در سنوات اخیر به همت آقای شیخ عبدالحسین امینی کتابخانه آن حضرت رونق و شکوه دیرین را بازیافته است. آقای شیخ عبدالحسین امینی از دانشمندان معاصرند که کتاب الغدیر یکی از آثار گرانبهادر ایشان است. جنابشان برای تکمیل یادداشت‌های مورد استفاده جهت تألیف الغدیر رنج سفر هندوستان بر خود هموار ساخته و ماهها در کتابخانه‌های غنی هندوستان بخصوص کتابخانه معظم آقای سید حامدحسین مؤلف عبقات الانوار معتکف شدند.

آقای امینی که مردی محقق و کتابشناسند توفیق یافته‌اند که در طی سالهای اخیر کتابخانه

حضرت امیر را در شمار یکی از کتابخانه های بزرگ جهان شیعی درآوردند .

۴۴۶ - کتابخانه عبداللوه دیلمی ، مکتب الغریبه . نجف : مکتب الغریبه در حال حاضر کتابخانه متروکه است در آرامگاه حضرت امیر . این کتابخانه از مخازن بسیار بزرگ ونفیس کتاب بود ونخستین کسی که این کتابخانه را تأسیس و آنرا وقف آستانه حضرت امیر کرد عبداللوه دیلمی بود سال ۳۷۲ ه .

این طاووس در کتاب سعدالثبوت از این کتابخانه یاد کرده و برادرزاده اش در رساله فرحت القریب از دوفتر کتابدار این کتابخانه یکی، ابو عبداللوه بن شهریار ایرانی سال ۵۰۱ ه داماد شیخ توسی بوده و بهاء الشرف صحیفه سجاده را از او سال ۵۱۴ روایت کرده است و دیگری یحیی بن اولیاء که در قرن هفتم میزیسته یاد میکند . همچنین شیخ جعفر در کتاب ماضی الشرف وحاضرها از دوفتر دیگر از کتابداران این کتابخانه معظم و گراقدر یاد میکند . یکی محمد جعفر کثوان ودیگری محمدحسین بن محمدعلی خادم کتابدار که در اوائل عصر صفویه عهددار کتابداری آستانه مبارکه بوده اند .

این عتبه در عهد الطالب یادآور شده است که در سال ۷۵۰ ه . حریق در آرامگاه مولی متقیان رخ داد که قسمت اعظم کتابخانه مبارکه سوخت . این عتبه یادآور شده است که در سال ۷۵۷ ه . مقداری از کتابهای کتابخانه از حریق مصون مانده بوده است .

۴۴۷ - کتابخانه مدرسه حاج میرزا خلیل تهرانی . نجف : حاج میرزا خلیل تهرانی جد آقای عباس خلیلی نویسنده معاصر است . این مرد دانشمند از بانیان مشروطیت ایران بود نخستین کسی است که فتوی به برقراری حکومت مشروطه داد . حاج میرزا خلیل تهرانی بانی دو مدرسه در نجف بوده است . یکی مدرسه کوچک ودیگری مدرسه بزرگ میرزا خلیل - این هر دو مدرسه طلبه نشین است و در حدود دویست طلبه دارد .

کتابخانه در مدرسه کوچک میرزا خلیل قرار دارد وهم اکنون دائر است و کتابهای آن بیش از شش هزار جلد کتاب دستنویس است .

۴۴۸ - کتابخانه سیدآقا شوشتری جزایری . نجف : سیدآقا شوشتری از نوادگان سید نعمت الله جزایری است . بیش از نودسال عمر کرد و در تمام مدت حیات باهمت و کوششی خستگی ناپذیر کوشید که کلیه تالیفات سید نعمت الله جزایری را که متفرق بود در پنج مجلد بزرگ فراهم آورد . کتابخانه او از نظر اینکه حاوی کلیه آثار دودمان جزایری ها بوده است حائز توجه واهمیت است . این کتابخانه در خاندان جزایری در نجف موجود است .

۴۴۹ - کتابخانه مدرسه بخارائیا . نجف : کتابخانه مدرسه بخارائیاها در نجف جنب مدرسه بزرگ آخوند خراسانی قرار دارد . و در حدود دویست طلبه در آن مدرسه تحصیل میکنند . این مدرسه از محل وجوهی بنا گردید که امیر پناوارا برای مراجع تقلید شیعیان به نجف فرستاده بود . کتابخانه این مدرسه در حدود بیست هزار جلد کتاب داشت متأسفانه در وقایع وحوادث انقلابی وضع آن دستخوش اختلال گردید ومجدداً به همت میرزا محمدعلی مدرس چهاردهم متوفی ۱۳۳۶ ه . دائر شد و یاردیگر سروسامانی گرفت . هم اکنون این کتابخانه دائر است و در حدود شش هزار جلد کتاب دارد .

۴۵۰ - کتابخانه شوشتریها . نجف : آقا شیخ علی محمد نجف آبادی اصفهانی که از مرتاضان بنام نجف اشرف بود این کتابخانه را تأسیس کرد وامروز بنام کتابخانه شوشتریها مشهور است . چند کتابخانه معتبر ومعروف نیز بآن منضم گردیده از جمله کتابخانه آقا شیخ جواد زنجانی مدیر مدرسه ایرانیان این کتابخانه در حدود هفت هزار جلد کتاب دارد .

۴۵۱ - کتابخانه شریعت اصفهانی . نجف : شریعت اصفهانی متوفی ۱۳۳۹ ه . در نجف اشرف کتابخانه غنی ونفیس داشت که الذریعه در جلد ششم متذکر آنست . کتابهای این کتابخانه پس از درگذشت شریعت متفرق گردید .

۴۵۲ - کتابخانه سید ابوتراب خونساری . نجف : سید ابوتراب صاحب کتاب شرح

نجات‌العباد است . او از دانشمندان رجالی است . کتابخانه او نزدیک به ۹ هزار جلد کتاب مخطوط داشت و او وصیت کرده بود که آقا سید محمدرضا تبریزی وصی او شود و کتابهای نادر و نایاب کتابخانه‌اش را بچاپ برساند لیکن باکمال تأسف ورثه او باین وصیت تن درندادند و کتابها را فروختند . نسخه‌های نادر کتابخانه خونساری از آثار نفیس و گرانقدر فرهنگ و ادب فارسی بود .

۴۵۳ - کتابخانه میرزا محمدعلی مدرسی چهاردهی نجف اشرف . تهران . این مرد از قتهای دانشمند ایران بود درنجف اشرف کتابخانه‌ای که حاوی کتب تفسیر و علوم معقول و منقول شیعی و از نسخه‌های نادر و نایاب بود فراهم آورد .

شرح حال او در الذریعه و اعیان‌الشیعه و معجم‌المؤمنین به تفصیل آمده است . او بسال ۱۳۳۴ درگذشت و قسمت اعظم کتابهای او به‌تملك آقای مرتضی مدرسی چهاردهی نوه‌اش درآمد که خوشبختانه این کتابها نزد ایشان در تهران موجود است .

۴۵۴ - کتابخانه آقا شیخ اسمعیل محلاتی . نجف : محلاتی از علمای عالیقدر نجف‌اشرف بود . فرزند برومندش شیخ محمد محلاتی مؤلف کتاب « گفتارخوش یارقلی » است .

کتابخانه شخصی او یکی از کتابخانه‌های غنی آثار مخطوط فارسی بوده اجازه داد که ملك‌الکتاب بسیاری از نسخه‌های نفیس کتابخانه او را بچاپ سنگی دربیٹی چاپ کند و از این‌راه به نشر فرهنگ و ادب زبان‌فارسی کمک شایانی کرد . پس از درگذشتش کتابخانه به‌تملك آقای سید محمداقبر محلاتی درآمد و خوشبختانه این کتابخانه هنوز موجود است .

۴۵۵ - کتابخانه خونساری . نجف : آقای شیخ محمدعلی خونساری متوفی ۱۳۳۲ هـ . پیش از هزارجلد کتاب مخطوط درمسجد عبدالرحیم نجف‌اشرف فراهم آورد که بیشتر آنها نسخ قیمتی و گرانقدر است و برای آن نیز فهرست دقیقی تهیه و نوشته شده‌است . متأسفانه پس از مرگ این دانشمند کتابها بصورت حبس درنجف باقی‌ماند و فرزندش آقا محمد ساکن اراک هیچگونه اقدامی نسبت به انتقال آنها بایران بعمل نیاورده است .

۴۵۶ - کتابخانه نجف‌آبادی . نجف : حاج محمدرضا درمجلسه عماره نجف حسینیه‌ای ساخت و در آنجا کتابخانه‌ای دائر کرد و از آن تاریخ (۱۳۳۲ هـ) این کتابخانه رو به‌وسعت نهاد و چندتن از ایرانیان مقیم عراق وصیت کردند که کتابخانه‌هایشان بآن کتابخانه منتقل گردد . از جمله کتابخانه سید محمدرضا استرآبادی متوفی ۱۳۳۶ هـ . - کتابخانه شیخ جواد زنجانی متوفی ۱۳۵۰ - کتابخانه شیخ محمدتقی هروی متوفی ۱۲۹۹ - کتابخانه سیدمحمد معروف به‌بیغمیرخانه‌ای متوفی ۱۳۵۲ - کتابخانه شیخ غلامحسین بن محمدحسین نجف‌آبادی متوفی ۱۳۴۷ و این‌شخص اخیر نخستین مدیر این کتابخانه بود و در این اواخر سید محمدرضا شوشتری چهارصد جلد از کتابهایش را بکتابخانه بخشید .

اکنون این کتابخانه دایر و بیش از دوهزار جلد کتاب مخطوط نفیس وارزنده دارد .

۴۵۷ - کتابخانه حسینیه کاظمیه : بانی آن سیدنا سیدمحمد حیدری است . او بسال ۱۲۹۷ هـ . حسینیه‌کاظمین را بنا نهاد و سپس از متروکاتش بسال ۱۳۵۳ هـ . کتابخانه را ساخت و پس از او رجال‌خاندان حیدری دراحیای کتابخانه کوشیدند و نام کتابخانه‌ها را کتابخانه امام‌صادق (ع) نهادند . این کتابخانه هم‌اکنون پانزده هزارجلد کتاب دارد . کتابهای مخطوط و نفیس این کتابخانه شهرتی فراوان یافته است .

۴۵۸ - کتابخانه جامع کیهان . بغداد : حاج محمد امین‌زندک از ایرانیان دانشمند بود کتابخانه بزرگی دربغداد فراهم آورد و درسال ۱۳۲۱ پس از مرگش بفرزندش انتقال یافت . او این کتابخانه را که ۱۲۲۳ جلد کتاب مخطوط فارسی و عربی داشت بسال ۱۹۲۸ . م بکتابخانه عمومی بغداد بخشید .

۴۵۹ - کتابخانه سید عبدالحسین حجت . کربلا : دوفرزند سید علی‌بن حاج میرزا ابوالقاسم حجت صاحب ریاض‌المسائل جد خاندان طباطبائی است که بسال ۱۳۶۳ هـ . درکربلا درگذشت و کتابخانه‌اش که از کتابخانه‌های مهم کربلا بود به تملك نوه دختری ایشان آقای دکتر

آیه‌الله‌زاده اصفهانی درآمد و کتابهای کتابخانه را بکتابخانه اسلامی تهران فروختند .

۴۶۰ - کتابخانه سید محمدباقر حجت . کربلا : این کتابخانه را باید یکی از کتابخانه‌های قدیمی کربلا که بوسیله ایرانیان بنیاد یافت دانست که در زمان مرحوم میرزا سیدعلی ، صاحب ریاض المسائل تأسیس گردید . پس از درگذشت او کتابخانه بفرزندش سیدمحمد مجاهد مؤلف ریاض رسید و این مرد ایران‌دوست و آزادیخواه کسی است که فتوی علیه روس‌های تراری را در زمان فتحعلیشاه داد (۱۲۴۲ هـ .) پس از او کتابخانه بفرزندش آقای سیدحسین حاج آقا ، سیط فتحعلیشاه قاجار رسید . و پس از او به حاج میرزا ابوالقاسم ملقب به حجت منتقل شد . سید حجت کسی است که ثروت بی‌کرانی در اختیار داشت و شرح حال او در کتاب روابط ایران و انگلیس نوشته محمود محمود به تفصیل آمده است .

در سال ۱۳۰۹ هـ . درگذشت و کتابخانه به سید محمدباقر حجت که از ادبای شهر و سخنوران کم نظیر بود رسید و پس از درگذشت ایشانهم کتابخانه به سید محمد صادق حجت انتقال یافت و هم‌اکنون در خاندان حجت باقی است . خاندان حجت از معارف قزوین بوده‌اند و پیوسته ریاست روحانی و علمی کربلا با این خاندان بوده است .

۴۶۱ - کتابخانه هیةالدین شهرستانی : سید محمدعلی هیةالدین شهرستانی از خاندان شهرستانی اصفهاند . این مرد دانشمند و آزادیخواه از بانیان مشروطیت ایران بود و در آغاز مشروطیت با نشر مجله علمی و ادبی المرشد خدماتی بادب و فرهنگ ایران انجام داد . یکی از شخصیت‌های برگزیده و ممتاز علمی شمار می‌آید و مدت‌ها وزارت فرهنگ عراق را برعهده داشت . تألیفات متعدد دارد از جمله اعجاز القرآن - هیات و اسلام . این مرد دانش‌دوست برای طلاب ایرانی در کاظمین کتابخانه بزرگی بنیاد نهاد و هم‌چنین کتابخانه عمومی جوادین را بسال ۱۳۶۰ هـ . در یکی از حجره‌های صحن مقدس کاظمین تأسیس کرد که بنام مکتب الجوادین معروف است و دوهزار و پانصد جلد از کتابهای کتابخانه‌اش را وقف بر این کتابخانه کرد . بفرمان شاهنشاه آریابهر هر سال تعدادی کتاب از نشریات دانشگاه ، بنیاد فرهنگ ایران ، بنگاه ترجمه و نشر کتاب و نشریات وزارت فرهنگ و هنر بکتابخانه‌های جوادین شهرستانی اهدا می‌گردد .

۴۶۲ - کتابخانه فراهانی . کربلا : ملا عبدالحمید فراهانی فرزند ملاعبدالله اراکی از شاگردان نامی ملا محمدعلی محلاتی ساکن شیراز بود بسال ۱۲۷۶ هـ بکربلا رفت و برای طلاب علوم کتابخانه نفیسی ایجاد کرد بسیاری از کتابهای مخطوط این کتابخانه بخط ملاعبدالله فراهانی است و آثار ملا محمدعلی محلاتی مجموعاً در این کتابخانه موجود است . مؤلف الذریعه از کتابهای این کتابخانه بسیار استفاده کرده است .

۴۶۳ - کتابخانه سیدمحمد مهدی قزوینی . بصره : آقا سیدمحمد مهدی از علمای طراز اول بصره بود . کتابخانه معظمی داشت که در حدود هزار و پانصد جلد کتاب مخطوط داشته است . بر طبق وصیتش کتابخانه را بکتابخانه شوشتری‌های نجف تحویل دادند .

۴۶۴ - کتابخانه سید محمد یزدی : فرزند آقا سید محمد کاظم یزدی مفتی شیعه بود که در جهاد استقلال عراق شهید شد جامع‌ترین کتابخانه‌های ایرانیان مقیم عراق متعلق باو بود و کتابهای خطی کتابخانه او از کتابهای ممتاز بودند . از نسخه‌های نفیس این کتابخانه میتوان از کتاب مجسطی بخط خواجه نصیرالدین طوسی یاد کرد که بکتابخانه‌های دیگر فروخته شد .

۴۶۵ - کتابخانه میرزا محمد بوشهری معروف بخان بهادر . بصره : خان بهادر مؤلف کتابهای دوستاران بشر و انشای علائی است . این دانشمند کسی است که مرحوم سیداحمد کسروی کتاب دیبها و شهرهای ایران را باو تقدیم داشته است .

خان بهادر کتابخانه بزرگی داشت که کتابهای آن متجاوز از شش هزار مجلد خطی بود . او بسال ۱۳۴۴ هـ . درگذشت و سرنوشت کتابخانه او بر این نویسنده مجهول است .

۴۶۶ - کتابخانه عکا : ایرانیان در کتابخانه عکا کتابهای خطی فارسی نفیسی جمع‌آوری کرده‌اند .

۴۶۷ - کتابخانه سبزواری . کاظمین : سیدمحمدعلی سبزواری (در گذشته سال ۱۳۳۸ هـ . در کاظمین) مردی دانشمند و ریاضی‌دان و طبیب بود و در کاظمین بخیرید و فروش کتاب اوقات میگذرانید و در رشته کتاب‌شناسی بصیرتی داشت . و آنچه نسخه نفیس و نادر و کمیاب بدست می‌آورد در کتابخانه‌اش محفوظ میداشت . پس از مرگش کتابخانه‌اش بفرزندش آقاسید هاشم سبزواری منتقل گردید .

۴۶۸ - کتابخانه میرزا محمدتقی شیرازی . سامره : میرزا محمدتقی متخلص به گلشن در گذشته سال ۱۳۴۸ هـ . هنگامیکه در کربلا مرجع تقلید بود ، کتابخانه عظیمی ایجاد کرد . پس از مرگش کتابها را طبق وصیتش بکتابخانه مدرسه شیرازی که خود او مؤسس آن بود منتقل کردند .

۴۶۹ - کتابخانه میرزا احمد تهرانی . کربلا : میرزا احمد تهرانی در کربلا کتابخانه‌ای تأسیس کرد که در حدود دهمزار جلد کتاب داشت . این کتابخانه وقف بر طلاب بود و هم‌اکنون دائر است و تولیت و مدیریت آن با آقای نجم‌الدین از علمای کربلاست .

۴۷۰ - کتابخانه مدرسه شیرازی . سامره : پس از اینکه هیأت علمی از نجف اشرف به سامره انتقال یافت در سال ۱۲۹۱ هـ . مرحوم میرزا محمدحسین شیرازی در آنجا خانه‌ای خرید برای سکونت طلاب ایرانی و پس از آنکه مدتی حاج میرزا عبدالحسین امین‌التجار که در بمبئی تجارتخانه داشت در سامره کاروانسرائی را خریداری کرد و زمین آنرا برای ساختمان مدرسه جهت طلاب ایرانی اختصاص داده و پیشوائی آن را به میرزای شیرازی سپرد .

پس از درگذشت میرزای شیرازی امور مدرسه بدست میرزا محمدتقی شیرازی افتاد . در سال ۱۳۴۴ هـ . مؤلف دانشمند الذریعه حاج آقا بزرگ تهرانی کتابخانه بزرگی برای مدرسه تأسیس کرد و کتابهای متفرقه علمی - ادبی و فقهی را که در کتابخانه میرزای شیرازی و میرزا محمدتقی شیرازی بود با آنجا انتقال داد و برای کتابهای کتابخانه فهرست جامعی تدوین کرد و از آن‌پس وسیله اشخاص خیر مانند آقای میرزا هاشم اینکچی و شیخ حسنعلی‌خان تهرانی و شیخ محمدحسین شیرازی و دیگران کتابهای نفیسی باین کتابخانه اهدا گردید . آقا شیخ حسین تهرانی دارنده دو مجله فارسی‌الفریق و در نجف است و از این راه بفرهنگ و ادب فارسی خدمتی شایان میکند . کتابخانه مدرسه شیرازی یکی از کتابخانه‌های معروف شیعیان جهانست .

۴۷۱ - کتابخانه میرزا محمد مجتهد تهرانی . سامره : این کتابخانه جامع‌ترین کتابخانه‌ایست که دارای کتابهای اختیاری شیعی و سنی است و با استفاده از مصادر و مآخذ این کتابخانه ، کتابی عظیم بنام مستدرک بهار الانوار در ۲۵ مجلد فراهم آمده است . پس از درگذشت مجتهد تهرانی کتابخانه به تملک آقای میرزا نجم‌الدین عسکری فرزند ایشان که از مؤلفان بنام هستند در آمد و از سامره به بغداد منتقل گردید .

۴۷۲ - کتابخانه مدرسه هندیه : مؤسس این کتابخانه مرحوم آقا شیخ جعفر رشتی بود . کتابخانه مدرسه هندیه بصورت کتابخانه عمومی اداره میشود و هم‌اکنون متجاوز از دهمزار مجلد کتاب دارد .

۴۷۳ - کتابخانه آستانه مقدس سیدالشهدا : بانی این کتابخانه حضرت آیه‌الله‌زاده میلانی هستند و کتابهای نفیسی در این کتابخانه از طرف ایرانیان پاکدین فراهم آمده‌است .

۴۷۴ - کتابخانه سیدمحمد مهدی اصفهانی . کاظمین : آقای سید محمد مهدی مؤلف کتاب عالیقدر تأسیس‌الشیعه است که خلاصه آن بنام شیعه و فنون اسلام ، در ایران نشر یافته . کتابخانه‌ای تأسیس کرد که بنظر صاحب‌نظران از بزرگترین کتابخانه‌های جهان اسلام و بیش از دهمزار جلد کتاب مخطوط دارد .

۴۷۵ - کتابخانه شیخ عبدالحسین رشتی : آقای شیخ عبدالحسین رشتی صاحب حاشیه بر کفایه است . کتابخانه ایشان پس از درگذشتش بکتابخانه حضرت آیه‌الله‌الحکیم منتقل گردید .